

Středověký nominalismus a současná analytická filosofie

Josef P. Ondok

Současná analytická filosofie bývá někdy uváděna v souvislost s pozdní středověkou filosofickou školou, která byla označována jako „via moderna“, narozdíl od „via antiqua“, reprezentované klasickými systémy aristotelsko-scholastické filosofie, jako byl scotismus a tomismus, které ovládly filosofické a teologické myšlení 12. a 13. století. Via moderna má svého výrazného představitele v anglickém filosofu a teologu W. Ockhamovi, jehož filosofické podněty vedly k nominalismu, který ve svém pozdějším vývoji znamenal určitou radikalizaci původních Ockhamových filosofických názorů. Za typického představitele nominalismu v pravém slova smyslu lze považovat Roscelina z Compiègne, jemuž je připisován výrok charakterizující metafyzický postoj v tzv. sporu o „universalia“, že totiž obecné pojmy (universalia) jsou jen jména (flatus vocis) a nemají žádný vlastní základ ve vnější realitě. Ockhama samotného nelze nazvat nominalistou tohoto typu, neboť nezastával takového radikálního stanovisko.

Ockhamovy názory v mnohých bodech předznamenávají filosofické názory a postoje současné analytické, resp. postanalytické filosofie. Podle Ch. S. Peirce je dokonce celá moderní filosofie postavena na Ockhamovi.¹ Při srovnávání se uvádí jako společný prvek „obrat k jazyku“, který jako heuristický a metodický přístup k filosofování charakterizuje jak Ockhamovy názory, tak i současnou analytickou filosofii. Ockham byl přesvědčen, že logická analýza je nutným východiskem pro konstituování fundamentálních filosofických pojmů. Jeho nauka o „supozici termínů“ je předchůdcem sémantické analýzy, řešení problému reference a významu, který k sobě soustřeďuje pozornost dnešní filosofické logiky.

Jeho koncepce metafyziky je rovněž poznamenána příklonem k jazykové analýze. Primární problém tradiční metafyziky vycházející z Aristotelovy definice metafyziky jako zkoumání „co je jsoucí jakožto jsoucí“ znamená pro Ockhama zkoumání predikátu „(je) jsoucí“. Představuje zkoumání, jakým způsobem se libovolné jsoucí klade našemu poznání jakožto jeho předmět. E. Tugendhat navazuje na toto pojetí a vymezuje metafyziku jako teorii „formální sémantiky“,² určující podmínky, za nichž se objekt konstituuje jakožto objekt našeho poznání. K tomuto tématu se vrátíme ještě později.

Ockhamovy názory jsou v některých bodech také blízké současné teorii vědy a ve vědě intenzivně diskutovanému problému realismu a antirealismu, kterým se často zabývá právě analytická filosofie. V této souvislosti můžeme citovat jako charakteristický detail Ockhamovy teorie jeho „břítvu“, která vyjadřuje ekonomický prin-

¹ Citaci uvádí J. P. BECKMAN, *Wilhelm von Ockham*, München 1995, s. 187.

² E. TUGENDHAT, *Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie*, 6. vyd., Frankfurt a/M 1994, 3. Vorlesung.

cip myšlení, např. při posuzování a hodnocení hypotéz a teorií.³ Ta hypotéza (teorie), která je jednodušší a vychází z méně předpokladů než jiné hypotézy (aniž má menší explanatorní sílu), je přijatelnější.⁴ Nejzávažnějším bodem jeho teorie vědy však je to, že reálná věda nejedná o věcech, nýbrž o pojmech, které zastupují věci. Tím není ovšem popřena podle Ockhama reálnost vědy, ale je zdůrazněn rozdíl mezi tím, co je poznáno (*id quod scitur*), od toho, čeho se poznání týká (*id, de quod aliquid scitur*). Všimněme si nyní blíže některých analogií mezi Ockhamovými názory a tvrzeními současné analytické filosofie.

POJEM, VÝZNAM, POZNÁNÍ

Ockhamův ekonomický princip myšlení se uplatňuje již v jeho teorii poznání. Mezi poznáním a vlastní poznávanou realitou není předpokládán žádný zprostředkující člen, jako je např. „species intelligibilis“ (inteligibilní vid) v tomistické teorii poznání. Tento inteligibilní vid je v tomistické teorii výsledkem abstrahující operace „aktivního rozumu“, který má schopnost uchopit bezprostředně inteligibilní obsah ve smyslovém obraze (*species sensibilis*) poznávané věci.⁵ Podle Ockhama je „věc sama poznávána bez zprostředkujícího členu mezi ní a aktem“ (*ipsa res immediate sine omni medio inter ipsam et actum... apprehenditur*).⁶ Jde o intuitivní poznání, které znamená bezprostřední pochopení konkrétní věci jak v její individualitě, tak i v její podobnosti s druhými věcmi (jako prvku extenze nějaké třídy, pod níž může být podřazena). Jak vidno, u Ockhama nejde jen o smyslovou intuici, ale i o intelektivní intuici umožňující z konkrétních věcí vytvářet obecný pojem.

Podle Ockhama v pozadí teorie poznání zprostředkovaném pomocí „species intelligibilis“ stojí představa, že v poznávacím aktu dochází k asimilaci mezi rozumem (*species intelligibilis*) a samotnou věcí (resp. její formou), což je podle Ockhama nemožné, protože jde o dvě zcela heterogenní věci: mentální a reálnou entitu. V Ockhamově argumentaci nacházíme běžně používanou námitku proti korespondenční teorii pravdy. V teorii pravdy Ockhamovo řešení v mnohém připomíná současný přístup k problému pravdy. Odmítá totiž chápat pravdivost nebo nepravdivost jako vlastnost věcí [to, co tomistická teorie chápala jako „*adaequatio rei ad intellectum*“ (připodobnění věci k rozumu) a co později bylo nazýváno „ontologickou pravdou“]. Ockham podle Beckmana dokonce odmítá možnost definovat pravdu.⁷ Spíše než znát definici pravdivosti je zapotřebí znát podmínky, za kterých věta je pravdivá nebo nepravdivá. Nelze mluvit o pravdivosti věcí ani pojmů. Podmínky,

³ Ockhamova břitva je vyjádřena zásadou: „*Principia non sunt multiplicanda sine necessitate*“ (Nelze zavádět více principů než je nutné).

⁴ Srv. např. R. PREVOST, *Probability and Theistic Explanation*, Oxford 1990.

⁵ Pojem aktivního a pasivního rozumu pochází od Aristotela (NOUS POIETIKOS-NOUS PATHETIKOS). Aktivnímu rozumu přísluší vlastní racionální poznání, zatímco pasivní rozum uchovává vytvořené pojmy.

⁶ W. OCKHAM, *Quaestiones in librum secundum scientiarum*, Reportatio 276. Citováno podle: J. P. BECKMAN, *Wilhelm von Ockham*, München 1995, s. 54.

⁷ Srv. J. P. BECKMAN, *Wilhelm von Ockham*, s. 77.

za nichž věta je pravdivá nebo nepravdivá, jsou dány pravidly, z nichž nejdůležitější stanoví teorie supozice.

Pojmy, které vytváří náš rozum, jsou „intence myslí“ (*intentiones animae*), jsou mentálními slovy (*verba mentalia*). Pojmy ani propozice nemusí být vyjádřeny, mohou existovat nevysloveny pouze v myslí. Zde se Ockham přiklání k Augustinovu pojetí „vnitřní řeči“. Avšak vnitřní slova chápe konkrétně jako systém přirozených znaků (tj. znaků, které vycházejí z věcí samých, nikoli z konvence). Můžeme ovšem použít i dalších znaků pro označení primárních přirozených znaků, a ty pak jsou dány konvencí. Jde v takovémto případě o druhé intence (*intentiones secundae*) představující abstraktní pojmy, jako např. „růd“, „druh“ a pod.

Zde se Ockhamova teorie poznání dotýká metafyzického problému, jaký je statut obecných pojmů - intencí, který byl jádrem středověkého sporu o *universalia*. V terminologii analytické filosofie jde o problém, jakou entitou je „význam“, resp. „propozice“ (jakožto tvrzený obsah věty, nebo Fregeho „myšlenka“). Ockham v tomto sporu nikdy nebyl nominalistou v užším slova smyslu. Nikdy netvrdil, že obecné je jen jménem. Takový názor zastával Roscelin de Compiègne a jeho přívrženci, které v přesném slova smyslu nazýváme nominalisty. Obecné pojmy představují u Ockhama mentální entity, přičemž lze vzít v úvahu dvě možné alternativy:

- (1) existují jen v aktech myšlení;
- (2) mají mentální realitu, když už jednou byly aktuálně myšleny.

První alternativa znamená podle Ockhama, že obecné pojmy mají „objektivní bytí“ (*esse objectivum*), zatímco v druhém případě mají „subjektivní bytí“ (*esse subjectivum*). Zde je však třeba uvážit středověký usus termínů „objektivní“ a „subjektivní“. Objektivní zde označuje vše, co je, nebo co může být objektem myšlení, zatímco subjektivní označuje vše, co existuje v samotném myšlení, tj. v rozumu jako myslitelné a poznatelné - tedy nikoli to, co je vázáno na jednotlivý subjekt, ale mentální statut, který potenciálně existuje ve více subjektech, a má proto (mluveno dnešní terminologií) intersubjektivní realitu. V tomto smyslu má obecný pojem (*universale*) vlastní realitu v myšlení, zatímco v druhé alternativě se jeho ontologický status vyčerpává v samotném aktu před-stavování se rozumu a přísluší mu „*esse objectivum*“. Ockham se přiklonil k první alternativě, tj. přikládal obecným pojmům „*esse subjectivum*“, i když zpočátku zastával i druhou alternativu. V lidském intelektu se podle něho nachází systém znaků (intencí), které umožňují strukturovat skutečné nebo možné predikáty vztahované na realitu.

Tomistický „umírněný realismus“ (*realismus moderatus*) tvrdí, že tvoření pojmů se opírá o společný reálný základ, které mají objekty zahrnované v obecném pojmu a který je v nich postřehován aktivním rozumem jako „inteligibilní obsah“, tj. jako jejich *quidita* nebo forma. Podle Ockhama tvoření obecných pojmů nevyžaduje tento reálný základ ve věcech (*fundamentum in re*). Východiskem tvoření pojmů je podobnost, nikoli společná realita. Sémantika pojmu „podobnost“ se opírá o funkci predikace, která je činností rozumu uvažujícího věci z určité perspektivy (v daném případě z hlediska podobnosti). Rozum zjišťuje podobnost mezi Sokratem, Platónem.....a vytváří predikát „být filosofem“ nebo predikát být člověkem, jde-li o jinou řadu uvažo-

vaných objektů. Predikát má funkci označovat, resp. zastupovat současně víc objektů. Předpoklad realistů, že rozum může vytvářet obecné pojmy, protože v samotné realitě věci existuje obecné, odporuje podle Ockhama ekonomickému principu jeho „břitvy“.

V tomto bodě se Ockham přibližuje koncepci současné logiky, která obvykle ztožňuje obecné pojmy s predikáty. Universalia jsou podle Ockhama možné predikáty, které mají funkci značení. Obecný pojem je produktem rozumu a jeho úkolem je označovat různým způsobem jednotlivě existující věci nebo v další rovině i druhé intence.

LOGIKA A SÉMANTIKA

Pro Ockhamovu logiku bývá často používán název „terministická logika“,⁸ protože vychází z analýzy „termínů“. Tato logika se stala součástí nového filosofického proudu ve scholastické filosofii (tzv. via moderna) a obohatila tradiční schéma aristotelské logiky o nové téma, které se týkalo vlastností termínů (*proprietas terminorum*) a představuje skutečně původní příspěvek středověké filosofie k logické teorii.⁹ Jde zde v podstatě o pokus o sémantickou analýzu pojmů, kterou aristotelská logika v sobě nezahrnovala, konkrétně o diferenciaci významových funkcí, které může nějaký termín v konkrétní větě nabývat, např. způsob, kterým termín označuje předmět (*significatio*), nebo kterým termínu je „podkládán“ jeho denotát (*suppositio*), rozšiřování nebo zužování významu (*ampliatio - restrictio*), metaforická transpozice významu (*alienatio*) apod.¹⁰ Některé z těchto významových funkcí hrají jen podružnou roli v sémantické analýze, a pravděpodobně proto se Ockham soustředil v této teorii týkající se vlastností termínů na teorii supozice, v níž se opírá o logiku svého předchůdce Petra Španělského.

Termíny jsou výrazy, které se vyskytují ve větách na místě subjektu a predikátu. Ockham rozlišuje termíny jako pojmy (*terminus conceptus*) a termíny jako vnější jazykové výrazy buď pronesené, nebo psané (*terminus prolatus, terminus scriptus*). Každý vnější termín má pojmový korelát, ale pojem sám není na termín vázán. Při analýze významu věty je důležité zjištění, jakým způsobem termíny použité ve větě jsou podkládány (suponovány) obsahům, k nimž se vztahují. Těchto způsobů je více, a právě teorie supozice se snaží popsat a klasifikovat jednotlivé typy. Existuje např. personální supozice (*suppositio personalis*), v níž obecný termín je použit pro objekty jemu podřazené (např. termín „člověk“ ve větě „člověk běží“ může zastupovat Sokrata, Platóna atd.). Druhým důležitým typem je tzv. jednoduchá supozice (*suppositio simplex*), v níž obecný pojem zastupuje přirozenost věci (Petr Španělský), resp. intenci myslí (Ockham), (např. termín „člověk“ ve větě: „Sókratés je člověk“). Třetím významným typem je tzv. supozice materiální (*suppositio materialis*), v níž termín zastupuje sám sebe (např. ve větě „člověk je slovo o dvou slabikách“). V tomto třetím případě jde

⁸ Např. F. COPLESTONE, *a History of Philosophy*, Vol. 3, New York 1952, s. 61-73.

⁹ Srv. komentář editora J. Kunze ke knize WILHELM VON OCKHAM, *Summe der Logik*, Hamburg 1984, s. 139n. Také: K. BERKA, *Stručné dějiny logiky*, Praha 1994, s. 54.

¹⁰ Bližší popis těchto významových funkcí podává J. MARITAIN, *Formal Logic*, New York 1937, s. 58-75.

podle současné logické terminologie o metajazykový usus termínu. Ockham uvádí ve své sumě celkovou klasifikaci všech typů supozic, která má 11 modů.¹¹ Pozdější středověcí autoři logiky uváděli mnohdy ještě podrobnější klasifikace.

J. M. Bocheński se pokouší formulovat smysl a funkci supozice moderní logickou terminologií.¹² Ukazuje, že jde o více semiotických funkcí slova, které všechny nemůžeme označit jediným jménem. Některé druhy supozice zřejmě patří do oblasti sémantiky, např. materiální a personální supozice. Jiné naproti tomu, jako např. jednoduchá supozice a některé podklasifikace perzonální supozice, mají funkci syntaktickou. Bocheński spojuje zavedení této zcela specifické funkce (supozice) se zásadním rozdílem mezi středověkou a moderní logikou. Středověká logika vycházela a vztahovala se k běžné řeči, zatímco moderní logika, alespoň ve svém počátečním rozvoji, vytvářela umělý jazyk.

Pro Ockhama teorie supozice hraje důležitou roli pro pochopení predikační struktury jednoduché asertorické věty. Ockham odmítá tzv. inherentní teorii predikace, podle níž věta vyjadřuje skutečnost, že termín predikátu je obsažen v termínu subjektu. V predikaci podle Ockhama nejde o ontickou identitu subjektu a predikátu. ve větě „Sókratés je moudrý“ nejde o identitu Sokrata a moudrosti, nýbrž o to, že termín „Sókratés“ spadá pod predikát „být moudrý“. Obecné věty (např. „všichni lidé jsou smrtelní“) splňují podmínku pravdivosti, jestliže na všechny subjekty spadající pod pojem „člověk“ se hodí predikát „být smrtelný“. Obecnost těchto vět je sémantická, nikoliv ontologická. Místem pravdivosti jsou věty. Nelze tvrdit o věcech, že jsou pravdivé, ale pouze o větách. Jejich pravdivost závisí na supozici termínů v nich použitých. Tato teorie predikace v mnohém připomíná teorii predikace v současné logice.¹³

Tomistická teorie predikace tvrdí, že „v každé pravdivé afirmativní větě musí subjekt a predikát označovat jistým způsobem totéž vzhledem k věci (secundum rem) a něco rozdílného vzhledem k smyslu (secundum rationem)“.¹⁴ ve větě „Člověk je živočich“ je v témže supositu obsažena jak přirozenost živočicha, tak přirozenost racionální bytosti: člověka. Rozum dává tomu, co přiřazuje subjektu, funkci suposita (trahit ad partem suppositi) a tomu, co klade se strany predikátu, dává funkci přirozenosti, resp. formy. Proto se tvrdí, že predikáty jsou brány formálně, kdežto subjekty materiálně.

Podle Ockhama však není nutno, aby predikát a subjekt byly reálně totéž nebo aby predikát byl v subjektu, resp. k němu reálně náležel (insit), ale stačí, aby subjekt a predikát zastupoval totéž. Např. ve větě „Sókratés je filosof“ je míněno pouze to, že Sókratés je tím, co zastupuje predikát (být filosofem). Bocheński interpretuje toto pojetí jako důsledek Ockhamovy radikálně extenzionální koncepce výpovědi. Predikát nemusí být brán v intenzionálním smyslu (jako v případě tomistické teorie), ale stačí,

¹¹ Srv. WILHELM VON OCKHAM, *Summe der Logik*, Hamburg 1984, s. 144.

¹² Srv. J. M. BOCHEŇSKI, *Formale Logik*, Freiburg/München 1956, s. 199.

¹³ Srv. E. TUGENDHAT / U. WOLF, *Logisch-semantische Propädeutik*, Stuttgart 1983, s. 66n.

¹⁴ TOMÁŠ AKVINSKÝ, *STh*. I, q. 13, a. 12 c.

když je brán extenzionálně, tak jako je brán subjekt. Aby výše uvedená věta byla pravdivá, stačí, aby subjekt spadl pod extenzi predikátu.

W. Stegmüller mluví o nominalistické logice ještě v jiném smyslu. V kapitole o současných filosofických logikách svého přehledu současné filosofie uvádí také „nominalistické“ logiky.¹⁵ Jejich společným rysem je odmítnutí skryté platonizující tendence pokládat teoretické entity (např. matematické nebo logické povahy) za reálné. Takováto tendence se projevila i u iniciátora moderní logiky G. Fregeho a některých jeho následovníků. Další charakteristikou nominalistických logik je podle Stegmüllera jejich návaznost na východiska nominalistické noetiky. Stegmüller cituje v této souvislosti nominalistickou „tezi“ formulovanou N. Goodmanem (jehož logiku řadí Stegmüller mezi logiky nominalistické): Nominalista neuznává kromě individuí žádné entity. Svět se pro něho konstituuje jako svět individuí.¹⁶

Nominalista odmítá třídy a množiny jako proměnné. Byly proto vyvinuty kalkuly individuí, které jsou nazývány nominalistickými logikami. Nominalista používá predikáty individuí, ale nechápe je jako jména tříd, ale jako „synkategorematické“ výrazy. Predikát je jménem konkrétní věci. Obecný pojem věci představuje pouze celek, který zahrnuje jednotlivé konkrétní věci jako část tohoto celku (termín „pes“ je např. tímto celkem zahrnujícím všechny jednotlivé psy). Tomuto pojetí odpovídá potom i formulace podmínek pravdivosti věty. Např. věta „Tadž Mahal je bílá“ je pravdivá tehdy a jen tehdy, jestliže individuum označené jako „Tadž Mahal“ je částí sumy individuí, které jsou nazývány bílými.¹⁷

Nominalistická metafyzika a problém realismu v současné filosofii

Podle Ockhama se metafyzika netýká bezprostředně věcí, nýbrž způsobu, jakým můžeme dělat oprávněné závěry o jejich ontologickém statutu. Tradiční metafyzika aristotelské provenience si kladla otázku: co je jsoucí jakožto jsoucí, kterou Aristoteles pokládal za ústřední otázku metafyziky. Odpověď na ni by měla určit vše, co nutně náleží k pojmu „jsoucí“ a co z něho může být další reflexí odvozeno. Ockham však chápe tuto primární reflexi spíše jako logický problém, jako zkoumání predikátu „(je) jsoucí“. A. de Libera nazývá tuto metafyzickou koncepci „propozicionálním přístupem“.¹⁸ J. P. Beckman ukazuje, jak se Ockhamovo pojetí metafyzické metody v tomto případě přibližuje koncepci metafyziky jakožto „formální sémantiky“ současného analytického filosofa E. Tugendhata.¹⁹ Tento autor formuluje své pojetí, vycházející z Aristotelovy definice metafyziky jako vědy o „jsoucím jakožto jsoucím“, ve 3. přednášce své knihy o analytické filosofii.²⁰ Podle Aristotela všechny vědy zkoumají určité oblasti jsoucího. Pouze metafyzika (první filosofie) zkoumá „jsoucí jakožto jsoucí“. Jak správně interpretovat tuto Aristotelovu formulaci? Podle Tugendhata otázka: „co

¹⁵ Srv. W. STEGMÜLLER, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie*, sv. 2, Stuttgart 1987, kap. II.

¹⁶ Srv. *tamtéž*.

¹⁷ Srv. *tamtéž*.

¹⁸ A. DE LIBERA, *Středověká filozofie*, Bratislava 1994.

¹⁹ Srv. J. P. BECKMAN, *Wilhelm von Ockham*, s. 150.

²⁰ Srv. E. TUGENDHAT, *Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie*, 3. Vorlesung.

je jsoucí jakožto jsoucí“ znamená totéž jako otázka: „co je předmět jako předmět v našem poznání?“ Resp. „Jakým způsobem se vůbec naše poznání vztahuje na svůj předmět jakožto předmět?“ Každá věda má co do činění s určitou oblastí předmětů, a to předmětů určitého druhu a s určitým přístupem k nim. Reflexe o tom, jak se v takovém případě naše poznání může vztahovat na své konkrétní předměty, vede k obecnější otázce formálního charakteru: jak se vůbec naše poznání může vztahovat na nějaký předmět? Aristotelovo tázání dostává tímto novou formulaci a ontologie se podle Tugendhata stává formální sémantikou, která je podle něho „následnicí“ Aristotelovy metafyziky.

Obsahová sémantika se ptá na význam různých výrazů. Jestliže se ptáme, co to obecně znamená vztahovat se na předmět a co značí řeč o „předmětu vůbec“, pak se to děje právě tím způsobem, že formalizujeme obsahové tázání sémantiky a ptáme se na formální význam termínů. Proto mluví Tugendhat o formální sémantice a nazývá ontologii „teorií předmětu“. Aristoteles ovšem neznal sémantické aspekty své reflexe o „jsoucím jakožto jsoucím“, a proto podle Tugendhata neměl možnost vysvětlit, čím se od sebe liší formální pojmy, které zkoumá ontologie, od pojmů jiného druhu. Teprve formální sémantika nabízí možnost tento rozdíl vysvětlit. Tugendhat se v dalších kapitolách citované knihy pokouší blíže popsat a řešit problémy formální sémantiky.

Termín „jsoucí“ je tedy podle Ockhama nejobecnější predikát bez obsahové určitosti a znamená nekontradiktorní existenci (tj. i možnou existenci). Není omezen jen na již existující věci. Tomu odpovídá u Ockhama i pojetí dalších ontologických pojmů: „kategorií“, které v ontologii vycházející z Aristotela nepředstavují jen nejobecnější pojmy o skutečnosti, ale i nejobecnější módy existování věcí samých. Tuto druhou alternativu Ockham nepripouští. Kategorie jsou jen klasifikací všech možných predikátů, kterými vypovídáme o skutečnosti. V tomto pojetí naše myšlení vytváří objekty - predikáty, kterými popisujeme svět, avšak svět by nemusel být tříděn na objekty právě takovýmto způsobem. Aristotelismus a ontologie z něho vycházející naopak tvrdí, že se svět rozpadá na určité přirozené „druhy“ nezávisle na lidském myšlení.

Ockham a nominalisté nepopírají, že existuje realita nezávisle na lidském poznání. Popírá však, že svět může být „utříděn“ nějakým přirozeným způsobem. V této souvislosti se ukazují některé analogie mezi Ockhamovou koncepcí a současnými diskusemi o realismu v teorii vědy. I. Hacking poukazuje např. na tuto analogii u některých významných teoretiků vědy, především u H. Putnama a T. S. Kuhna.²¹ Právě Putnam hovoří o „klamu dělení“ (fallacy of division), když se snažíme v popisu rozdělit svět na část, která je na nás nezávislá, a na část, která je na nás (na našem myšlení) závislá.²² Putnam rozlišuje „vnější“ a „vnitřní“ realismus. Vnější realismus je metafyzický: svět se skládá z fixní totality objektů nezávislých na mysli. Vnitřní realismus, který zastává Putnam, tvrdí, že otázka, z čeho se skládá svět, má smysl pouze uvnitř teorie popisu. Pravda je určitým typem „racionální akceptibility“ - jakýmsi druhem ideální koherence našich názorů (domněnek) o světě a jeho objektech.

²¹ Srv. I. HACKING, *Representing and Intervening*, Cambridge 1983, s. 92-111.

²² Srv. H. PUTNAM, *Renewing Philosophy*, Harvard - Cambridge - London 1992, s. 58.

Hacking, který odmítá Putnamův interní realismus, nazývá jeho pojetí „transcendentálním nominalismem“. Přívlastek „transcendentální“ zde vyjadřuje, že člověk nikdy nemůže vykročit ze svého systému myšlení a mít nějakou bázi pro odkazování - referenci, která by nebyla součástí jeho vlastního systému klasifikace a pojmenování. Kuhnovo pojetí nazývá Hacking „revolučním“ nominalismem. Středověký nominalismus se domníval, že náš systém klasifikace je produktem lidské mysli, ale nepředpokládal, že může být změněn, zatímco podle Kuhna systém, kterým věda klasifikuje svět, podléhá vývoji. Ten není plynulý, ale podléhá změnám, které podle Kuhna jsou revolučními změnami „paradigmat“. Zkoumáme svět a třídíme věci na jednotlivé druhy, avšak všechna schémata takovéto klasifikace, která poskytuje věda, mají historický charakter. Neexistuje žádný jediný správný a konečný způsob reprezentace světa.

J. Peregrin v předmluvě k sborníku *Co po metafyzice?*, který obsahuje dva diskuzní příspěvky k tématu realismu ve vědě (H. Putnama a R. Rortyho), ukazuje, že jde o problém, v jehož řešení se postanalytická filosofie snaží vymanit z metafyzického realismu, a přitom neupadnout do fatálního relativismu.²³ Za jeden z prvních pokusů o vymanění se z metafyzického realismu můžeme pokládat právě filosofii Ockhama a jeho nominalistických následovníků.

F. Coplestone uvádí jako další důležitý rys Ockhamovy metafyziky jeho tendenci k empirismu, která je patrná z jeho interpretace tradičního ontologického principu kauzality.²⁴ Nacházíme u něho sklon chápat vztah mezi účinnou příčinou a jejím účinkem jako „singulární posloupnost“. Tato interpretace souvisí s Ockhamovou teologií. Bůh stvořil věci, avšak řád, který spojuje jednotlivé objekty světa, je pouze kontingentní, tj. závisí na Boží vůli, která v absolutním smyslu by mohla v daném případě být jiná. Věci by mohly být navzájem spojeny jiným řádem. My můžeme pouze empiricky, na základě zkušenosti, tvrdit, že určité vztahy mezi jevy jsou příčinné.

Tento Ockhamův empirismus je ovšem zcela specifický a odlišný od novodobého empirismu některých filosofických směrů (např. pozitivismu) právě pro tuto teologickou argumentaci. Celé další nominalistické hnutí po Ockhamovi nepovažovalo proto kauzální princip za metafyzicky platný. Tuto metafyzickou platnost připisovali pouze zákonu kontradikce. Z toho také vyplývalo, že dokazování Boha pomocí kauzálního principu (jaké nacházíme např. u Tomáše Akvinského, který kauzální princip chápe v duchu aristotelské filosofie jako základní ontologický princip) nevede k metafyzické jistotě, ale představuje jen určitý stupeň pravděpodobnosti, opírající se o „přirozenou“ (v Ockhamově empirickém významu) evidenci (*evidentia naturalis*), zakotvenou ve skutečnosti.²⁵ Tím ovšem Ockham nerezignoval na možnost filosofického dokazování existence Boha, ale hledal jiný způsob filosofické argumentace, která by byla kompatibilní s jeho ontologií.²⁶

²³ Srv. H. PUTNAM / R. RORTY, *Co po metafyzice?*, Bratislava 1997, s. 13.

²⁴ Srv. F. COPLESTONE, a *History of Philosophy*, sv. 3, část 1, New York 1952, s. 84n.

²⁵ Srv. J. P. ONDOK, *Důkaz nebo hypotéza Boha?*, Trinitas 1998, s. 44.

²⁶ Ockhamův důkaz Boha je blíže popsán v předcházející práci: J. P. ONDOK, *Důkaz nebo hypotéza Boha?*, s. 41-44.

NĚKTERÉ ZÁVĚRY

V dějinách logické teorie bývá někdy opomíjen pozitivní přínos středověké filosofie právě v oblasti logické analýzy. Scholastická logika nebyla jen pasivním rozvíjením témat aristotelské logiky, ale pokoušela se hledat nové cesty, čehož svědectvím je právě „via moderna“ 13. a 14. století, charakterizovaná zvýšeným zájmem o logické problémy, a především o nový přístup k nim. Byla postupně objevována nová oblast zkoumání jazykových výrazů: oblast sémantické analýzy. I když sémantická teorie nedospěla k uspokojivé systemizaci, které se jí dostalo až s nástupem moderní logiky, měla tato neúplná teorie důležitý vliv na tehdejší metafyziku a její epistemologická východiska. Je ovšem pravda, že rozvoj sémantické teorie v novověké logice nenavazoval na středověké nominalistické autory. Jak poznamenává Bocheński, dodnes je ztraceno mnoho pramenů 12. století, a navíc v době začínajícího rozvoje novověké logiky nebyla středověká scholastická logika dostatečně známa ani odborníkům. Rozvoj novověké filosofie často probíhal v atmosféře programového odmítání aristotelské a scholastické filosofie (např. R. Descartes, F. Bacon, B. Pascal a mnoho dalších). Středověká scholastická řešení jednotlivých logických problémů byla známa a citována často povrchně, nebo i zkresleně. Je proto zajímavé si dnes uvědomit řadu skutečných souvislostí mezi středověkou „moderní cestou“ a současnou západní filosofií, jejíž zájem o jazykovou analýzu a její důležitost pro filosofii je mimořádně intenzivní.